

Johannes Sløk genopdaget

En slags anmeldelse af Hans Jørgen Thomsen: Johannes Sløk, Forlaget Modtryk, 256 sider, 299 kr.

I 1969 bad Johannes Sløk mig om at varetage et undervisningsassistent job på Idehistorisk Institut og gennemgå Kierkegaards "Enten-Eller". Det var – syntes jeg – meget ærefuldt, så jeg sagde ja tak, og det fortrød jeg heller ikke. Jeg fik nogle fortræffelige studenter til at medlæse Kierkegaards værk, for det var faktisk det, der blev tale om.

Blandt disse var Hans Jørgen Thomsen. Så vidt jeg erindrer, var han netop begyndt på studiet, men han var på ingen måde en novice udi det filosofiske og litterære. Jeg husker tydeligt, at han var såvel vidende som begejstret for Kafka, som han – givetvist med rette – kunne se som en paralleltæinker til forfatteren af "Enten-Eller".

Men der skulle ikke gå så lang tid, før så var Hans Jørgen Thomsen langt væk fra Kierkegaard, og den Sløkprægede læsning af ham, som jeg repræsenterede. For nu var Sløk fjenden, også for Hans Jørgen. Jeg fattede aldrig den vending, og gør det stadig ikke. Hvordan en virkelig repræsentant for et erklæret og også realiseret frisind på det forsknings- og undervisningsmæssige kunne blive en fjende og udelukkende anskues som repræsentant for det elitære og apolitiske.

Alt det er nu historie, og det sidste

af denne gamle modsætning gik i graven med Johannes Sløk. En del af de "gamle" modstandere har siden fået noget, der ligner samvittighedskvaler, og er flygtet bort fra kapitallogik og doktrinær marxisme – tilsat en trøst over, at Sløk og de godt kunne finde ud af det med hinanden, over en øl blandt andet, i de år, der fulgte mellem Sløks 2-årige orlovsperiode fra 1972 til 74, og indtil han efterfulgte Løgstrup som professor i teologi i 1976.

Den historie spiller også en rolle i Hans Jørgen Thomsens bog, mest i begyndelsen, men nok som underlægning hele bogen igennem. Der er også noget af en bodsvandring over den. Og det er ikke kun en analyse af Sløks værk, der fører frem til begrebet tilgivelse som det definitive og nødvendige i modernitetens eksistens, det er også en forståelse af tilværelsen som sådan, og ikke mindst en præcis påpegning af, hvad der var den uomgængelige livsbetingelse for Sløk selv. Tillige en slutreplik i forholdet mellem Johannes Sløk og Hans Jørgen Thomsen.

Men man skal ikke underspille, at modsætningen og kampen havde konsekvenser for Sløk. Ikke kun på det personlige plan, for det havde den. Det ved jeg nok bedre end de fleste andre, og der var perioder i Sløks liv i midten af 70'erne, hvor han depressivt anså meget af det, han havde skabt som ligegyldigt, for ingen agtede det. Men også i netop synet på det politiske, der f.eks. i

bogen, ”Det hér samfund” blev til reaktiv vrængen hinsides det saglige, en indimellem grov fortegning af samfundet af i dag, men det var således også en slags hævn.

Og teologerne var Løgstrup’ianere, så de kunne heller ikke se noget godt ved Sløk. Først den nye bog om Kirkegaard som humanismens tænker og den om ”Det religiøse sprog” tvang massevis af teologer til en nybesindelse af Sløks tænkning. Det oplevede jeg også på første hånd. Og det var ikke bare glædeligt, det var også underholdende.

Vel, alt det ændrede sig med tilbagekomsten til teologien og ikke mindst, da han stillede sig i spidsen for udarbejdelsen af værket, ”Religionen i krise”, der også skabte et arbejdsfællesskab på Institut for Etik og Religionsfilosofi, som ikke havde set sin mage tidligere, og slet ikke i Løgstrups æra.

Jeg skal være ærlig og indrømme, at jeg netop havde det svært med Sløks samfundssyn som reaktion på studenteroprøret. Jeg sagde det også til ham, og det fremgik, når jeg anmeldte ham. I dag trøster jeg mig dog ved, at han helt til sidst i sit liv blev betænkelig ved sine nye politiske ”venner” fra højrefløjen. Det skyldtes denne politiske retnings pludseligt opståede og enorme oprustning af ”danskheden”. Sløk afskyede nationalisme, og den højt besungne danske sangskat mente han i vid udstrækning nærmest var pervers. Det sidste, han skrev, få måneder før sin død, var et forsvar

for mig i Jyllands-Posten i anledning af voldsomme angreb på mig for mit engagement i etnisk ligestilling. Her udfoldede den af kræft nærmest døende Sløk for sidste gang sin ironi, angrebene på mig var ”en komedie”.

Jeg kom til at tænke på det, fordi Hans Jørgen Thomsen netop slutter med *komedien* som eksistentiel kategori, som det sted hvor endelighedens liv kan leves. Eller det er humorens plads, og ”man skal ikke drive spøg med humor”, som Sløk udtrykte det.

Jeg har været meget glad for at læse Hans Jørgen Thomsens bog; og jeg tænker på, hvad Sløk mon ville have sagt. Jeg tror, han ville have været ellevild. Ikke fordi han nødvendigvis ville være enig i alle analyserne af forfatterskabet, men fordi der her er tale om én, der vil tænke *videre*, som ikke kanoniserer det sløkske værk, men tager anledning af det til at udvikle, hvad det dog vil sige *at være til*. Er det derfor egentlig en bog om Sløks forfatterskab? Jo da, den er en vidende udlægning af alle de centrale temaer i Sløks univers, og den er karakteriseret ved et eminent overblik over det store forfatterskab. Til gengæld ligner den slet ikke Jan Lindhardts bog om Sløk som modernismens teolog, der mere var repeterende end fortolkende, og i høj grad også en anfægtelse af Sløks teologiske anliggende. Hans Jørgen Thomsen tolker – ikke bare Sløk – men også det, og først og fremmest det noget jargonprægede fænomen, han og man kalder *moder-*

niteten. På det punkt bevæger vi os ud over Sløk, eller han læses på en anden måde, end jeg også ofte har gjort. Imidlertid er det så overbevisende, at man fra nu af ikke vil kunne komme udenom Thomsens Sløk-tolkning!

Det drejer sig om *endeligheden* fra først til sidst. Og læseren vil sikkert vide, det faktisk var et begreb, Sløk sjældent tog i mund og pen. Når han udfoldede det nye, der skete i renæssancen, talte han modsat om *uendeligheden*, om det vilkår, at mennesket pludselig opdagede muligheder, der indtil da havde været ikke-eksisterende. Men den overraskende indsigt fra Thomsens side er netop, at mulighed skal ses på baggrund af endelighed. Det er måske en overraskende forståelse, men den er også rigtig. Jeg havde gerne set, at Hans Jørgen Thomsen i den sammenhæng havde inddraget én af Sløks sidste bøger, nemlig ”Opdagelsen af mennesket”, der både ser endelighedsvilkåret og mulighedsbestemmelsen i en sammenligning og sammenhæng med menneskets ”ret”, således som det er formuleret i diverse menneskerettighedserklæringer. Men lad det ligge.

Sløk anskues i bogen primært som teolog. Eller vi begynder med begyndelsen, med Jesus. Igen anser jeg det for at være rigtig set. Eller som der hedder i bogen: ”I og med moderniteten vokser frem fra og med renæssancen, vokser også den kristne forkyndelses relevans frem midt i denne og vel at mærke; midt i dens hverdag og ikke blot ved den

kultiske undtagelseslejlighed, hvor man et kort, beruset sekund kan få fri fra dagligdagens trødemølle” (s. 29). Bundet til endeligheden og – ikke mindre – kontingensen, som mennesket ser sig udleveret til med modernitetens frembrud. Men som også netop er kristendommens tilværelsesforståelse, præcist udtrykt ved inkarnationstanken.

Og som gør, at lidenskab (der analyseres mere dybtgående end Sløk selv formår) og sproget må på banen som betingelse for liv i menneskelig henseende. Til sidst kommer den til kærlighed konverterede lidenskab, og tilgivelsen; den kommer til allersidst.

”Når f.eks. ord som Gud og far ikke længere viser i virkeligheden, kommer de som blotte betegnelser i sprog alligevel til at kaste et lidenskabeligt lys på samme virkelighed. Så man slet ikke længere kan have virkelighed uden tilføjelsen af lidenskab dertil” (s. 22). Tilføjes skal det, at netop denne sammenkædning af lidenskab og sprog gør det muligt for Thomsen at kritisere kronjuvelerne i det lögstrupske univers, nemlig de suveræne livsytringer, på en overraskende, men rigtig måde, idet Løgstrup ikke har sans for, at sproget netop muliggør livsytringernes genopståen, men at de samtidig dermed næppe kan betegnes som førkulturelle.

Jeg kan ikke i den forbindelse lade være med at fortælle, at da Jan Lindhardt og jeg i 1985-86 arbejdede med festskriftet til Sløk i anledning af hans 70 års dag, ville jeg egentlig

kalde det for "Lidenskab og sprog", fordi jeg syntes, at netop disse to ord var nøglebegreberne i det sløkske univers. Jan fik mig dog overbevist om, at festskriftet skulle hedder "Sprogets mesterskab". Godt nok også, men den indledende artikel om Sløk kaldte jeg så for "lidenskab og sprog". På det punkt bekræftes jeg af Hans Jørgen i mit eget syn, og det er da altid rart.

Men ellers er det først og fremmest Sløks Kierkegard-forståelse og Shakespeare-kommentarer, der er tyngdepunktet og udviklingslinien i bogen. Og også her fødes der nye indsigter, der nok gør én klog på Sløk, men ikke mindre på de nævnte.

Det er i det hele taget noget karakteristisk for bogen, at Sløk nok er hovedpersonen, men omgivet af alle mulige filosoffer, teologer og forfattere. Indimellem klargørende i forhold til en tankgang eller idé hos Sløk, der tydeliggøres eller perspektiveres. Indimellem også unødvendigt, og af og til ligefrem forstyrrende og trættende, når læseren partout skal oplyses om, at Nietzsche mente noget andet, eller Adorno noget lignende. Det er lidt en idehistorisk uvane, at man bestandig skal overtydes om forfatterens umådelige belæsthed og overblik. Resultatet bliver imidlertid, at overblikket af og til mistes – i hvert fald af mig, men det kan selvfølgelig være min fejl! I det hele taget er bogen ikke let at anmelde, hvis der med en sådan forlanges et udførligt "handlingsreferat". Dels er bogen vitterlig

yderst fortættet i sit indhold, dels er den egensindig og på den måde svær at referere. Dens tankegange er bundet organisk sammen, "en stædighed i dens selvudvikling", som Wilhelm Furtwängler engang kaldte Bachs musik. Men en anmeldelse – forstået som forbrugeroplysning – jo, her kan jeg ikke anbefale bogen nok.

Af og til kan det hele forekomme en smule sjusket, når f.eks. de i 1998 udgivne *Prædikener* af Sløk kaldes posthumt udgivne, thi Sløk døde altså først tre år efter. Jeg var med til arbejdet med disse prædikener, og Sløk var i høj grad i live. Det er gået lidt vel hurtigt, og bogen kunne i det hele taget være strammet og forkortet og have vundet derved. Og så omtales bogens hovedperson på skift, *Sløk* og *Johannes*. Jeg tror nok, der er en pointe med det, noget i retning af, at Hans Jørgen med rette beskriver Sløk som et paradoks, og at der eksisterede et forhold mellem anliggende og beskrivelse, mellem det personlige og det analytiske. Men alligevel virker det krukke – næsten på niveau med mesteren selv. Den eneste, jeg ellers har hørt Sløk kalde for Johannes, er Ebbe Rode, for ellers hed han i vennekredsen *Bo*. Det vil Hans Jørgen måske ikke kalde ham af samme grund, men det var altså i det navn, også selvopfattet, at det *personlige engagement* lå gemt.

Alt det ændrer ikke ved min glæde og begejstring for Hans Jørgen Thomsens bog om Sløk. Jan Lindhardt fandt i sin bog, at Sløk var

passé som modernist. Hans Jørgen Thomsen overbeviser om, at just bundetheden til moderniteten, hans modernisme, er Sløks aktualitet, også i dag.

Engang talte Sløk og jeg om, hvor og hvordan han ville begraves. Mest var han stemt for ”de ukendtes grav”. Men vi blev enige om, at han skulle nedsættes i plænen på Vejlbj Kirkegård, og sådan blev det, for ”jeg vil i hvert fald ikke have en kolonihave”, sagde han. ”På min gravsten kan man bare skrive *Sløk*, for man skal nok finde mig”, føjede han til med en venlig erindring om Schopenhauers overvejelser af samme sag.

Hans Jørgens bog er med til at sørge for, at mange nok skal finde ham. Måske ikke hans grav, men hans betydning, og herom drejer det sig.

Kjeld Holm

Paradoksi – vor tids ortodoksi?

Nils Mortensen, Det paradoksale samfund, Hans Reitzels Forlag, København, 2004, 287 s., 298 kr.

Et emne, der tilsyneladende aldrig mister sin tiltrækningskraft indenfor sociologisk teori eller i den offentlige debat, er forholdet mellem individ og samfund. Én skare af tænkere fremhæver, at der bliver *mindre og mindre* plads til individet som følge af tiltagende samfundsmæssiggørelse, dvs. samfundssystemets kolonisering af privatsfæren og transformationen af individet til klient, bruger og for-

bruger. Tilhængere af ”teorier om objektive begrænsninger” står imidlertid overfor ”tilhængere af aktør-orienterede individualiseringsteorier” (s. 252), der påviser *mere og mere* rum for individet, der qua individualiseringen får mulighed for at ’skabe sig selv’ og leve sit eget, selvvalgte liv friset fra traditioners og autoriteters åg. Dét har fået nogle til at agitere for mere fællesskab, da de forstår individualisering som stigende egoisme og narcissisme medførende faldende solidaritet.

Disse modstridende samfundsmæssiggørelses- og individualiseringstester er hovedafsætspunktet i Nils Mortensens bog, *Det paradoksale samfund*, der består af tidligere trykte, til lejligheden omarbejdede artikler, hvortil føjer sig nye kapitler. Med bogen ønsker han at gøre op med tre myter om forholdet mellem individ og samfund: for det første myten om, at individet bliver mere og mere egoistisk/selvtilstrækkeligt; for det andet myten om, at forholdet mellem individ og samfund er et nulsumsspil, (’mindre samfund’ = ’mere individ’ og vice versa); og for det tredje myten om, at det er muligt at ”forsone individ og samfund i et politisk projekt” (s. 15), der ’affiver’ differentieringsproblematikken ved at styrke individets samfundsansvarlighed og omstille samfundet til at imødegå individuelle behov, dvs. ’forene’ individets og samfundets interesser og krav.

Første myte punkteres via påpeg-